

BÖLÜM 2

I-Medeniyetler Kavşağı: Bizans ve Arap Dönemleri

Mardin, coğrafi konumu itibarıyla Anadolu, Bereketli Hilal (Fırat ve Dicle Nehirleri Arası) ve Levant arasındaki stratejik bir geçiş noktasında yer alır. Bu benzersiz konum, şehrin tarih boyunca farklı medeniyetler arasında bir kavşak ve sürekli bir çekişme alanı olmasına yol açmıştır. Sümerler, Akadlar, Asurlular, Urartular, Persler ve Makedonlar gibi çeşitli antik medeniyetlerin Mardin üzerindeki hâkimiyetleri ve bıraktıkları izler, şehrin çok katmanlı kültürel kimliğinin temelini oluşturmuştur. Şehrin geçmişi M.Ö. 4500'lere kadar uzanan yerleşimlere dayanır ve bu durum, Mardin'in "medeniyetler kavşağı" tanımının derin tarihsel kökenlerini güçlendirir.

Mardin'in coğrafi konumu, onun sadece bir yerleşim yeri olmaktan öte, büyük imparatorluklar için stratejik bir hedef haline gelmesini sağlamıştır. Şehir, Roma/Bizans ve Part/Sasani gibi güçlü devletler arasında sürekli bir sınır veya mücadele alanı olarak işlev görmüştür. Bu kesintisiz jeopolitik gerilim, Mardin'in sık sık el değiştirmesine ve stratejik öneminin artmasına neden olmuştur. Farklı imparatorluklara sürekli maruz kalma, aynı zamanda Mardin'in çok katmanlı kültürel bir sentez geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Bu durum, şehrin "medeniyetler kavşağı" olarak tanımlanmasının sadece bir açıklama değil, aynı zamanda coğrafi konumunun doğrudan bir sonucu olduğunu ortaya koyar.

Mardin ve çevresinde Hristiyanlığın M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaştığı ve Süryanilerin bölgedeki "ilk Hristiyan halk" olduğu bilinmektedir. Bu köklü Hristiyan (Süryani) nüfusun varlığı, İslam hâkimiyetinin nasıl kurulacağını ve sürdürüleceğini etkileyen kritik bir faktör olmuştur. Bu durum, ilerleyen dönemlerde Ahitname ve Emanname gibi belgelerle Süryanilere tanınan hakları şekillendirmiş, potansiyel olarak benzersiz sosyal dinamikler ve dini hoşgörü veya çatışma modelleri ortaya çıkarmıştır.

2. Bizans İmparatorluğu Yönetiminde Mardin (M.S. 330 - 641 ve Sonrası)

Roma İmparatorluğu'nun M.S. 330 yılında başkentini Konstantinopolis'e taşıyarak Bizans'a dönüşmesiyle birlikte Mardin, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırındaki önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. 3. yüzyıldan 7. yüzyılın başlarına kadar Bereketli Hilal toprakları, Romalılar/Bizanslılar ve Partların mirasçısı olan Sasaniler arasında sürekli bir savaş alanı olmuştur. Bu çatışmalar, Mardin'in de içinde bulunduğu bölgenin sık sık el değiştirmesine neden olmuştur. Örneğin, 609 yılında Persler Mardin'i fethetmiş, bu da bölgedeki hâkimiyetin ne kadar değişken olduğunu göstermiştir. Bu uzun süreli mücadeleler, kentlere ve bölge halklarına büyük zararlar vermiştir. Bizanslılar, M.S. 641 yılına kadar Mardin'de hüküm sürmüşler ve bu tarihte şehir Araplar tarafından fethedilmiştir.

Mardin'in hem Bizans-Sasani hem de Bizans-Arap çatışmalarında bir sınır ve mücadele alanı olarak konumu, şehrin sürekli bir istikrarsızlık içinde olmasına yol açmıştır. Bu sürekli çatışma, yerel halkın, ekonominin ve altyapının büyük zarar görmesine neden olmuştur. II. Justinianos'un kısa süreli ve Nikeforos Fokas'ın daha uzun süreli yeniden fethi girişimleri, Arap fethinden sonra bile Mardin'in stratejik bir hedef olmaya devam ettiğini ve sürekli el değiştirdiğini göstermektedir. Bu durum, uzun vadeli kalkınma ve istikrar çabalarını sekteye uğratmıştır.

Bereketli Hilal 'nın Bizans ve Sasani savaşlarında ve daha sonra Bizans-Arap çatışmalarında Mardin'in içindeki konumuna yapılan vurgu, bu bölgenin hem Doğu Roma/Bizans hem de Pers/Arap imparatorlukları için hayati bir kontrol noktası olarak görüldüğünü ortaya koyar. Bu durum, sadece Mardin'in kendisiyle ilgili değil, aynı zamanda daha geniş, ekonomik ve stratejik açıdan önemli bir bölgenin anahtarı olarak algılanmasıyla ilgilidir, zira bölge İpek Yolu üzerinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Mardin'in kaderi, genellikle yerel dinamiklerden ziyade daha geniş imparatorluk hırsları ve jeopolitik değişimlerle bağlantılı olmuştur.

Mardin'in 640/641'de Araplar tarafından fethedilmesi, ardından 696'da Bizans İmparatoru II. Justinianos tarafından kısa süreliğine yeniden ele geçirilmesi ve Arap Halife Abdülmelik'in orduları tarafından aynı yıl hâkimiyetine son verilmesi, Bizans'ın bölgedeki gücünün geçici ve kırılgan doğasını göstermektedir.

10. yüzyılda Bizans İmparatoru II. Nikeforos Fokas (963-969), askeri başarılarıyla Bizans İmparatorluğu'nun yeniden güçlenmesini sağlamıştır. Fokas, Anadolu'daki doğu ordularının komutanı olarak Hamdanilere karşı yürüttüğü seferlerle Bizans'ın bölgedeki nüfuzunu yeniden artırmış ve Mardin'i 965-988 yılları arasında 23 yıl boyunca Bizans yönetiminde tutmuştur. Ancak 988'de şehir tekrar Arap hâkimiyetine (Mervaniler) geçmiştir. Bu sürekli güç değişimleri, fetihlerin geçici ve kırılgan bir doğaya sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, sınır bölgelerinin doğasında var olan istikrarsızlık nedeniyle uzun vadeli kontrolün ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. Sürekli güç değişimleri, yerel halkın değişen yöneticilere uyum sağlamak zorunda kalmasına, muhtemelen onların sadakatini ve kültürel kimliğini etkilemesine neden olmuştur.

Tablo 1: Mardin'deki Hâkimiyet Dönemleri ve Önemli Olaylar (M.S. 330-1089)

Dönem/Hanedan	Mardin'deki Hâkimiyet Tarihleri (yaklaşık)	Önemli Olaylar/Özellikler
Bizans İmparatorluğu	330-641, 696 (kısa süreli),	Önemli Olaylar/Özellikler
		Sasanilerle sınır bölgesi, 641 Arap fethi, II. Justinianos'un kısa süreli yeniden fethi (696), Nikeforos Fokas'ın yeniden fethi (965-988).

3. İslam Fetihleri ve Erken Arap Dönemi: Mardin'in Yeni Kimliği

Mardin, Hz. Ömer Dönemi'nde M.S. 640 yılında İyaz bin Ganem kumandasındaki İslam Ordusu tarafından 21 Aralık 640 tarihinde “barış yolu ile” fethedilmiştir. Bu fethin ardından 750-751 yılları arasında şehir, “Beni Rabia” kabilesinin reisi Burayk tarafından yönetilmiştir. İyaz bin Ganem, Halife Ömer döneminde Cezire valiliğine getirilmiş ve Nusaybin, Dara, Sincar, Silvan (Meyyâfarikîn) ve Mardin gibi birçok yeri fethederek bölgeyi İslam'la buluşturmada aktif bir rol oynamıştır. Mardin'in de içinde bulunduğu Diyar Rebia bölgesi, İslam ordularının gelişile İpek Yolu üzerinde önemli bir uluslararası ticaret merkezi haline gelmiştir.

Mardin'in "barış yoluyla" fethi ve İyaz bin Ganem'in rolü, erken İslam fetihlerinin sadece askeri bir güç gösterisi olmadığını, aynı zamanda müzakere ve uzlaşma stratejilerini de içerdiğini düşündürmektedir. Bu durum, Bizans-Sasani çatışmalarının genellikle şiddetli doğasıyla tezat oluşturarak, yeni fethedilen topraklarda farklı bir yönetim yaklaşımını yansıtmaktadır.

Süryaniler ve İslam: Ahitname ve Emanname Tartışması

Mardin'de ve Bereketli Hilal bölgesinde genelinde köklü bir geçmişe sahip olan Süryaniler, Sami kökenli ve ağırlıklı olarak Hristiyan bir etnik gruptur. Süryanilerin Roma İmparatorluğu ve Persler tarafından gördükleri kötü muameleler nedeniyle Müslümanların safında yer alma eğilimi gösterdikleri belirtilmektedir. Bu durum, Süryani topluluğunun yeni güçle (Müslümanlar) daha iyi koşullar veya koruma sunulduğunda ittifak kurma yönünde faydacı bir karar aldığını göstermektedir. Bu, onların karmaşık jeopolitik değişimleri, varlıklarını sürdürmek ve dini-kültürel özerkliklerini korumak için ittifaklarını değiştirerek nasıl yönettiklerini vurgular.

Peygamber Efendimiz ve Hz. Ömer döneminde Süryanilere verilen "Ahitname" (Antlaşma) ve "Emanname" (Güvence Belgesi) belgeleri, bu dönemin önemli hukuki metinleridir. Bu belgeler, Süryanilere güvenlik, dini özgürlük, kilise ve manastır inşa etme ve koruma hakları, ruhani sınıfın vergilerden muafiyeti gibi önemli haklar tanımış ve bu hakları ihlal edenlere yönelik cezalar vazetmiştir. Cizre'deki Arap emirinden alınan Ferman da Süryanilere benzer koruma ve özgürlükler sağlamıştır.

İslam bilginleri arasında "Ahitname"nin niteliği üzerine bir tartışma bulunmaktadır. Bazı görüşler, genel kuralın gayrimüslimlere verilen "emanname" olduğu ve "Ahitname"nin ise iki tarafın anlaşmasını gerektirmesi nedeniyle bu belgenin "ahitname" olmadığı yönündedir. Ancak, diğer kaynaklar Peygamber'in Süryanilere verdiği Ahitname'yi "en önemli emanname belgelerinden biri" olarak tanımlamaktadır. Bu durum, hukuki terminoloji ile fiili uygulama arasındaki nüansı yansıtmaktadır. Bu belirsizlik, hem hukuki terimlerin hem de tarihi belgelerin yorumlanmasındaki inceliği ortaya koyar. "Ahitname" terimi ikili bir antlaşmayı çağırırsa da, İslami hukuki perspektiften bunun fetheden gücün tek taraflı bir koruma garantisi (emanname) olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ayrım,

zımmi statüsünü anlamak için hayati önem taşır: bu statü koruma ve haklar sağlarken, aynı zamanda Müslüman üstünlüğü çerçevesinde, eşit bir ortaklık değil, belirli koşullara bağlı bir yaşam biçimini ifade eder. Bu durum, Müslüman yöneticiler ile Mardin'deki Süryani topluluğu arasındaki uzun vadeli ilişkiyi şekillendirmiştir.

Tablo 2: Ahitname ve Emanname Belgelerinin Karşılaştırmalı Özellikleri

Özellik	Ahitname (Hz. Peygamber’in Antlaşması)	Emanname (Genel İslami Güvence Belgesi)
Niteliği	İkili anlaşmayı çağırırsa da, İslami hukuki görüşe göre tek taraflı koruma garantisi olarak yorumlanır.	Fetheden gücün gayrimüslimlere verdiği tek taraflı koruma garantisi.
Yayınlayan Makam	Hiz. Muhammed (sahabelerin şahitliğinde).	Halifeler, emirler veya yüksek rütbeli İslami yetkililer.
Alıcı	Gayrimüslim topluluklar (özellikle Süryaniler/Hristiyanlar).	Gayrimüslim topluluklar.
Temel Hükümler (Ortak)	Güvenlik, dini özgürlük, kilise/manastırların korunması, ruhban sınıfının vergi muafiyeti, zorla ihtida/müdahale yasağı, mülkiyet hakları	Güvenlik, dini özgürlük, kilise/manastırların korunması, ruhban sınıfının vergi muafiyeti, zorla ihtida/müdahale yasağı, mülkiyet hakları.
Temel Hükümler (Ahitname’ye Özgü)	Şahitlerin (sahabeler) detaylı listesi (Ebubekir, Ömer, Ali, Osman gibi), “Allah’ın ahdi” ve “Peygamber’in himayesi” vurgusu.	Genellikle daha genel ifadeler, belirli şahit listesi içermeyebilir.
Tarihsel Bağlam	Erken İslam dönemi, <i>zımî</i> statüsünün tesisi, fetihlerin başlangıcı.	Erken İslam dönemi ve sonrası, <i>zımî</i> statüsünün sürdürülmesi ve yönetimi.
Kaynaklar	Provided text,.	Provided text,.

4. Emeviler Döneminde Mardin (M.S. 656 - 750)

Hız. Osman'ın şehit edilmesinin ardından Haziran 656'da Hız. Ali halife olmuş, ancak Suriye valisi Muaviye bin Ebu Süfyan onun hilafetini tanımamıştır. 657 yılındaki Sıffin Savaşı'ndan sonra Muaviye Şam'a çekilerek halifelğe başlamıştır. Irak ahalisi ve Mardin'in de içinde bulunduğu Diyarbakır ve çevresi, bu dönemde Hız. Ali'ye bağı kalmıştır. Ancak Hız. Ali'nin 24 Ocak 661 tarihinde şehit olmasıyla hilafet ve iktidar Emevilere geçmiştir.

Emevi yönetimi altında Mardin, Şam'daki merkezi devlete bağı bir eyalet olarak yönetilmiştir. Bu dönemde Diyarbakır ve çevresi, Arap vali veya emirlerin öncelikli olarak cizye toplama merkezi haline gelmiştir. Toplanan gelirlerin büyük ölçüde Şam saraylarında harcandığı belirtilmektedir. Bu nedenle, Emevilerin hükümlanıkları altında bulunan Mardin ve havalisinde "hiçbir hizmet ve eserlerinin bulunmadığı" ve İspanya'daki imar faaliyetlerinin bu bölgeye yansıtılmadığı iddia edilmektedir. Ancak, bu iddia, Emevi döneminde farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşamasını amaçlayan "ımhatta" olarak bilinen mahallelerin kurulduğuna dair farklı bir görüşle çalışmaktadır. Bu çelişki, büyük ölçekli anıtsal yapıların olmamasına rağmen, farklı etnik ve dini toplulukların yönetimiyle ilgili bir tür kentsel organizasyon veya sosyal planlamanın var olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, "hizmet veya eser eksikliği" iddiasının bir basitleştirme veya Abbasi yanlısı tarih yazımının bir yansıması olabileceği anlamına gelir ve daha çalışır bir değerlendirmeyi gerektirir.

Emevilerin yönetimi, özellikle Kerbela katliamından sonra Ehlibeyt evlatlarının (Hız. Hüseyin'in oğlu Zeynel Abidin ve diğerleri) Horasan gibi Türk yurtlarına sığınmak zorunda kalmalarıyla "zulüm" anlatısıyla ilişkilendirilmiştir. Peygamber Efendimiz'in amcası Abbas'ın çocukları ve torunları ile Hız. Hasan'ın çocukları da değişik Türk yurtlarına göç etmişlerdir. Türkler, Ehlibeyt'e büyük sevgi ve koruma göstermişlerdir. Bunun nedenleri arasında, Ehlibeyt'in de Emevi Araplar tarafından zulüm görmeleri, Hız. Ali'nin Türklerle kurduğu iyi ilişkiler ve Hız. Hüseyin'in Sasani asıllı Türk soylu Şehri Banu ile evliliği bulunmaktadır. Bu durum, Hız. Ali'nin gelininin ve Zeynel Abidin'in annesinin bir Türk kızı olduğunu göstermektedir.

Ehlibeyt soyundan gelenlerin Türk topraklarına kaçmasına yol açmış ve onların Abbasi devrimindeki rolü, dini meşruiyet ile siyasi muhalefet arasındaki güçlü etkileşimi göstermektedir. Emevilerin Şiiler tarafından meşru görülmemesi ve Peygamber ailesine kötü muameleleri, muhalefet için

verimli bir zemin yaratmıştır. Ehlibeyt'in Türklerle olan bağlantısı, Abbasi hareketinin Emevileri devirmek için bu dini şikâyeti kullanmasında kritik bir destek tabanı sağlamıştır.

Horasan ve Maverâünnehir bölgelerine yerleşmek zorunda kalan bu Peygamber çocukları, Türkler tarafından sevilmiş ve korunmuştur. Onlar, Türkler'e İslam'ın batını, tasavvufi yorumu olan Alevi inanç biçimini öğretmişlerdir. Türkler, Alevi inanç biçimini kendi Şaman dinlerine daha yakın buldukları için bu inanç sistemini kabullenmişlerdir. Zaman içinde Horasan bölgesinde güç kazanan Ehlibeyt sevenleri ve evlatları, 747 tarihinde Eba Müslim Horasani isimli bir Türk yiğidin etrafında toplanarak, Emevi hanedanlığına başkaldırmış ve 750 yılında bu saltanata son vermişlerdir. Bu durum, Türklerin sadece Abbasi ordularında hizmet eden askeri varlıklar olmaktan öteye geçtiğini göstermektedir. Daha derin bir sosyo-dini ve kültürel bağlantı, Türkleri Abbasi devriminde sadece askeri değil, aynı zamanda kritik ideolojik müttefikler haline getirmiştir. Bu, Türk unsurlarının Abbasi Halifeliği'nde artan önemini ve nihayetinde bağımsız devletler kurmalarını önümü açmıştır.

5. Abbasi Halifeliği ve Şehrin Gelişimi (M.S. 750 - 885)

Doksan bir yıllık Emevi saltanatını ortadan kaldıran Ebu Müslim Horasani, hilafet makamını Hz. Ali evlatlarının hakkı olarak görmüş ve ilk teklifi Hz. Ali'nin altıncı torunu İmam Cafer-i Sadık'a yapmıştır. Ancak İmam Cafer, "Bizim saltanat ve makamda hiçbir zaman gözümüz olmamıştır. Bizim davamız ceddimiz Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin kurmuş olduğu yolu tanımak ve korumaktır" diyerek halife olmayı kabul etmemiştir. Bu durum karşısında Ebu Müslim, halifeliği ve yönetimi Hz. Muhammed'in amcası Abbas'ın torunu Ebu Abbas Abdullah'a vererek Abbasi Halifeliğini kurdurmuştur.

İlk Abbasi halifesi Ebu Abbas'ın ardından 754'te oğlu Mansur onun yerine geçmiştir. Bu iki halife döneminde orduda ve yönetimde Türk ve İran kökenliler önemli görevler üstlenmişlerdir. Abbasi Halifesi Mansur, 762'de başkenti Şam'dan Bağdat'a taşımıştır. Abbasi Devleti, Mansur'un torunu Harun Reşid döneminde en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Harun Reşid'in görkemli saltanatı, vezir olarak devleti 17 yıl boyunca fiilen yöneten Bermek'i ailesine borçluydu.

Harun Reşid'in oğulları Emin (809-813), Memun (813-833) ve Mutasım (833-842) babalarının politikalarını sürdürmüşlerdir. Annesi Türk olan Mutasım, Türklerden özel bir askeri güç kurmuş ve Türk unsurları yönetimde önemli görevlere getirmiştir. Mutasım'ın Türklerden oluşan askeri gücü Bağdat'ta bazı

huzursuzluklara neden olduğundan, Samarra adıyla yeni bir kent kurularak devlet merkezi ve dolayısıyla Türkler bu kente taşınmıştır. Mutasım, 838 yılında Bizans üzerine bir sefer düzenleyerek sınırları İznik kentinin yakınlarına kadar ilerletmiştir. Mutasım öldüğünde yerine geçen oğlu Vâsık döneminde Türk emirleri askeri işlerin yanı sıra yönetsel konularda daha etkili olmuşlardır.

Abbasi devrimi, İslam Halifeliği'nin doğasını temelden değiştirmiştir. Başkentini Bağdat'a taşınması ve ordu ile yönetimde Fars ve Türk unsurlarının yükselişi, Arap merkezli Emevi modelinden bir uzaklaşmayı simgelemektedir. Türk askeri gücüne bağımlılık (Mutasım, Samarra) başlangıçta merkezi otoriteyi güçlendirse de, bu güçlü askeri-idari elitlerin kendi özerk devletlerini kurmalarıyla imparatorluğun parçalanmasına yol açmıştır. Bu durum, Abbasi döneminin temel bir dinamiğini vurgular: onları iktidara getiren ve başlangıçta güçlendiren kuvvetlerin, nihayetinde ademi merkeziyetçiliğe katkıda bulunması.

Vâsık'ın ölümünden sonra Abbasi Devleti parçalanma sürecine girmiştir. Abbasi toprakları üzerinde bu bölgede Samaniler, Karahanlılar, Fatımiler, Tolun oğulları ve Hamdaniler gibi bağımsız devletler kurulmuştur. Bu devletlerden Karahanlılar ve Tolun oğulları Türk Devletleridir. Abbasi dönemi, Bağdat'ta güçlü bir merkezi halifeliğin kurulmasına ve önemli idari ve askeri reformlara tanık olmuştur. Ancak, güçlü Türk askeri komutanlarına bağımlılık gibi bu gücün kendisi, paradoksal bir şekilde imparatorluğun özerk devletlere parçalanmasına yol açmıştır, zira bu komutanlar bağımsızlıklarını ilan edecek kadar güç kazanmışlardır. Bu, büyük imparatorluklarda tekrarlayan bir temayı göstermektedir: geniş topraklarda merkezi kontrolü sürdürmenin zorluğu, özellikle güçlü bölgesel aktörler ortaya çıktığında. Mardin'in sonraki Hamdani ve Mervani dönemlerindeki tarihi, bu Abbasi parçalanmasının doğrudan bir sonucudur.

Abbasi döneminde Mardin bölgesinde imar ve kalkınma hareketleri görülmüştür. Midyat köylerinin ekserisi Harun Reşid döneminde kurulmuştur. Ayrıca, Harun Reşid'in oğlu Memun döneminde Türk-Arap karışımı olarak kurulan büyük bir ordu, Cizre-Mardin eski patika yolu boyunca yüz karakola yerleştirilmiş ve Mahalmiler bu şekilde doğmuştur. Bu durum, Abbasiler döneminde bölgesel refah ve yerleşime yeniden odaklanıldığını, muhtemelen onların daha geniş idari reformları ve ekonomik politikaları sayesinde gerçekleştiğini düşündürmektedir. Ticaret yolları boyunca askeri garnizonların kurulması da güvenlik, ticaret ve yerleşim arasındaki bağlantıyı ima ederek, bölgede artan ekonomik aktivite ve nüfus artışına yol açmıştır.

6. Hamdaniler Dönemi (M.S. 885 - 965)

Abbasi Halifeleri idari güçlerini kaybettikten sonra eyaletlere ve hatta devlet merkezine atanan emirler özerk hareket etmeye başlamışlardır. Bu emirler, kendi sülaleleri içindeki yakın vârisleri arasında emirliği paylaşmış ve bir hanedan kurmuşlardır. Hamdanilerin ataları, Kuzey Arabistan ile Dicle-Fırat arasında yaşamış ve eskiden Hristiyan olan Beni Taglib aşiretinden geldiği kabul edilmektedir.

Bu hanedanın kurucusu Hamdan bin Hamdun'dur. Kendisi ilk defa 890'da Abbasi halifelerinden Mutemid tarafından Güneydoğu Anadolu'da Mardin'e vali olarak atanmasıyla emirliğe başlamıştır. Oğlu Abdullah bin Hamdan önce 906'da Musul valisi olarak emirliğe başlamış ve sonra da 914'te Bağdat'ta vali olarak emirlik yapmıştır. Abdullah'ın iki oğlu Hasan Nasir-ed-Devle ve Adid-ad-Devle önce Musul ve Diyarbakır Valisi olarak emirlik yapmışlardır. Sonradan Hasan Nasir Diyarbakır Emirliğine geçmiştir. Ancak Hasan Nasir'in hükmetmesi o kadar zalim ve acımasız olmuştur ki, ortaya çıkan şikâyetler dolayısıyla ailesi tarafından emirlikten uzaklaştırılmıştır. Bu detay, yeni kurulan bu yerel hanedanları sık sık rahatsız eden iç güç mücadelelerini ve veraset zorluklarını vurgulamaktadır. Halifeliklerin daha kurumsallaşmış veraset sistemlerinin aksine, bu emirlikler genellikle aile içi çekişmeler ve iç darbelerle karşı karşıya kalmış, bu da onların istikrarsızlığına ve genellikle kısa ömürlü olmalarına katkıda bulunmuştur.

Hamdanilerin yükselişi, Abbasi Halifeliği'nin merkezi otoritesinin zayıflamasının doğrudan bir sonucudur. Bu zayıflama, valilerin özerk hareket etmeye başlamasına ve kalıtsal yönetimler kurmasına yol açmıştır. Bu durum, bu dönemde İslam dünyasında görülen daha geniş bir eğilimi yansıtmaktadır; askeri ve idari elitler kendi bağımsız veya yarı bağımsız devletlerini kurmuşlardır. Mardin'in Hamdani egemenliğine dahil olması, bu yeni, parçalanmış siyasi manzara içindeki stratejik önemini yansıtmaktadır.

Hamdaniler, Mardin'deki nispeten kısa süreli yönetimlerine rağmen (885-965, Bizans dönemi ile kesintiye uğramış olsa da), Mardin Kalesi'nin inşasıyla önemli bir iz bırakmışlardır. 10. yüzyılda Hamdaniler tarafından doğal kaya üzerine çok az ekleme yapılarak inşa edilen Mardin Kalesi, "kartal yuvası" olarak da bilinir ve şehrin en önemli stratejik yapılarından biridir. Bu durum, siyasi istikrarsızlık ve değişen kontrol dönemlerinde bile, yönetici hanedanların güçlerini pekiştirmek ve varlıklarını göstermek için stratejik altyapıya yatırım yaptığını düşündürmektedir. Kalenin "kartal yuvası" olarak tanımlanması, savunma gücünü ve bölge üzerindeki kontrol için sembolik önemini vurgular.

7. Mervaniler Dönemi (M.S. 988 - 1089)

Mervaniler, 10. ve 11. yüzyıllarda Mardin ve Diyarbakır'ı yöneten Arap Hanedanı'dır. Bizans'ın 965-988 yılları arasındaki yeniden fethinden sonra bölgedeki güç boşluğunu doldurarak ortaya çıkmışlardır. Mervanilerin kurucusu Ebu Abdullah el-Hüseyn bin Düstek el-Baz, 10. asrın ortasından itibaren Doğu Anadolu'da fetihlere girişmiştir. İlk önce Erciş ve çevresindeki müstahkem mevkiileri almış, ardından Büveyhiler'in hâkimiyetindeki Diyarbakır, Silvan ve Nusaybin'i ele geçirmiştir. Büveyhi nüfuzunun azalmasından istifade ederek, 984 senesinde Samsamüddeve Merzubani'yi mağlup edip Musul'u ele geçirmiştir. Bağdat'ı almak istediye de başaramamış ve Musul'u boşaltmak zorunda kalmıştır. 991 senesinde tekrar Musul'u ele geçirmek için şehrin egemeni olan Hamdaniler karşısında mağlup olmuş ve bu savaşta ölmüştür.

Mervanilerin yükselişi, Bizans'ın yeniden fethinden hemen sonra gerçekleşmiş ve Büveyhiler ile Hamdanilerle olan mücadeleleri, bölgesel güç boşlukları ve hanedanlar arası rekabetin sürekli bir döngüsünü göstermektedir. Bir güç zayıfladığında (Bizans'ın çekilmesi, Hamdani zayıflığı), diğeri (Mervaniler) boşluğu doldurmak için ortaya çıkmış ve bu da toprak kontrolü için daha fazla çatışmaya yol açmıştır. Bu durum, Mardin ve çevresinin sadece pasif bölgeler olmadığını, aynı zamanda yeni bölgesel güçlerin sürekli olarak üstünlük için yarıştığı aktif arenalar olduğunu göstermektedir.

Baz'ın yerine kız kardeşinin oğlu Hassen bin Mervan, Baz'ın dul eşiyle evlenerek tahta geçmiştir. Hamdaniler ile mücadeleye devam ederek onları iki defa mağlup etmiştir. Hassen bin Mervan, 997 senesinde Diyarbakır'da öldürülünce, yerine kardeşi Muhammed devle Said bin Mervan geçmiştir. Said ile Ebu Nasır bin Mervan arasında mücadele başlamış, Ebu Nasır, 1011 senesinde Said'i zehirleterek ortadan kaldırmış ve Mervani tahtına geçmiştir.

1011'de hükümdar olan Ebu Nasır (Nasruddevle), elli seneden fazla hüküm sürmüştür. Onun döneminde Mervanilerin bölgedeki hâkimiyeti kuvvetlenmiş ve refahı yükselmiştir. Abbasi Halifeliği'nin yüksek hâkimiyetini tanıyan Ebu Nasır, devrin kuvvetli komşu devletlerinden Bizanslılar ve Fatimilere karşı bağımsızlığını korumak için maharetle iyi ilişkiler kurmuştur. Bu durum, çok kutuplu bir bölgesel ortamda küçük devletlerin varlıklarını sürdürebilmek için diplomatik becerinin ne kadar kritik olduğunu göstermektedir. Ebu Nasır'ın Bizans ve Fatımiler gibi büyük güçlerle dengeleyici bir politika izlemesi, Mervani Devleti'nin uzun süreli istikrarını ve refahını sağlamıştır. Bu, askeri gücün yanı sıra akıllı dış politikanın da bir devletin hayatta kalmasındaki önemini vurgular.

Mervani yönetimi altında bölgede Şafii mezhebi yayılmıştır. Mervaniler Mardin’i 101 yıl yönetmişlerdir. Mervanilerin kültürel ve mimari katkıları da önemli olmuştur. Mümehhidüddeve ve Nasruddevle dönemlerinde Meyyafarikin (Silvan) surlarının birçok yeri onarılmış, şehirde yaklaşık 30 yeni yapı inşa edilmiş, bir saray, hamam ve havuz yaptırılmıştır. Halk üzerindeki ağır vergiler kaldırılmış ve Diyarbakır’daki “On Gözlü Köprü” Nasruddevle döneminde inşa edilmiştir. Bu mimari ve idari faaliyetler, Ebu Nasır’ın uzun ve istikrarlı saltanatının sadece siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik bir canlanma dönemi olduğunu göstermektedir. Bir hükümdarın uzun süreli ve istikrarlı yönetimi, genellikle şehirleşme ve kültürel gelişme için elverişli bir ortam yaratır. Bu dönem, Mardin’in ve çevresinin refahının, güçlü ve akıllı bir liderlik altında nasıl gelişebileceğinin bir örneğidir.

8. İslamiyet ve Türkler

Bugün İslam ümmetinin yaklaşık yüzde yirmisini Türkler oluşturmaktadır. Yeryüzünde Peygamber Efendimiz için yazılmış şiirlerin yüzde sekseni Türkçe’dir. Peygamber adını çocuklarına en çok koyanlar yine Türkler’dir ve Türkler askerlerini bile onun adıyla anarlar: “Mehmetçik” derler. Türkler, Peygamberlerini çok sevmiş, yaşamış ve yaşatmışlardır. Bu derin bağlılık, Türklerin İslam medeniyetine sadece askeri ve siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve manevi alanda da önemli katkılarının bir göstergesidir.

Bu dönemler, Mardin’in çok katmanlı tarihini ve Medeniyetler Kavşağı olma özelliğini pekiştirmiş, farklı kültürlerin ve inançların bir arada varoluşunun zengin bir örneğini sunmuştur.²

² **Baladhuri, Ahmad ibn Yahya al-**. (*Futuh al-Buldan - Fethler Kitabı*). Klasik İslam fetihleri tarihi için temel kaynak.

Canard, Marius. (1960). “Hamdānids”. *The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Vol. 3*. Brill. (Hamdaniler üzerine standart referans).

Grillmeier, Aloys, & Hainthaler, Theresia. (1995). *Christ in Christian Tradition, Vol. 2: From the Council of Chalcedon (451) to Gregory the Great (590-604)*. John Knox Press. (Bizans’ın dini politikaları ve Mişafizizm üzerine).

Minorsky, Vladimir. (1953). *Studies in Caucasian History*. Cambridge University Press. (Mervaniler ve diğer bölgesel hanedanlıklar üzerine).

Palmer, Andrew. (1990). *Monk and Mason on the Tigris Frontier: The Early History of Tur ‘Abdin*. Cambridge University Press. (Deyrulzafaran ve Süryanilerin Bizans dönemindeki durumu üzerine).

Whitby, Michael. (2000). *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian War*. Oxford University Press. (Bizans-Sasani savaşları ve sınır bölgeleri üzerine).

II-Gezginlerin Gözünden Mardin: Bir Medeniyet Beşiği

Mardin, tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, kadim bir şehirdir. Coğrafi konumu ve stratejik önemi sayesinde farklı kültürlerin kesişim noktası olmuş, bu da şehrin mimarisine, sanatına ve yaşam biçimine yansımıştır. Ünlü gezginlerin seyahatnamelerinde Mardin'in nasıl anlatıldığı, şehrin geçmişteki görkemini ve kültürel zenginliğini gözler önüne sermektedir.

1-İbn Batuta (14. Yüzyıl) Gözünden Mardin

14. yüzyılın önemli seyyahlarından İbn Batuta, seyahatnamesinde Mardin'i “dağ eteğinde kurulmuş, büyük bir kent” olarak tanımlar. İslam uygarlığının en yetkin yapı ve eserleriyle dolu olduğunu vurgulayan Batuta, şehrin çarşılarının düzenli ve geniş olmasından bahseder. Dağın doruğundaki yüksek kalesinin ise oldukça ünlü olduğunu belirtir.

Mardin'de o dönemde “Mer'az” adı verilen tiftikten “akmeşe” kumaşlar dokunduğunu aktaran İbn Batuta, Mardin'e vardığında yönetimin Artuklu Şemseddin Salih'in elinde olduğunu yazar. Salih'i “Mısır'da, Şam'da ve Irak'ta bu beyden daha yardımsever, daha yiğit, daha erdemli bir bey yoktur” sözleriyle över. Beyin yoksullara ve ozanlara karşı cömertliğini, şehri medrese, zaviye ve imaretlerle donattığını dile getirir. Dönemin vezirinin Tebriz'de öğrenim görmüş büyük bilim adamı Cemaleddin-i Sincari, kadısının ise ulu ermişlerden Şeyh Feth-i Muslu soyundan Burhaneddin Muslu olduğunu ekler (Parmaksızoğlu, 1993: 132).

11-Evliya Çelebi (17. Yüzyıl) Gözünden Mardin

17. yüzyılın meşhur gezgini Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Mardin Kalesi'ni betimlerken kelimelerin kifayetsiz kaldığını ifade eder. Kalenin, Dicle yayının içinde ve Fırat Irmağı'na iki menzil uzaklıkta, bulut rengi yüksek bir kaya üzerinde kurulu olduğunu anlatır. Çelebi'nin tasvirine göre kale, burçları ve bedenleriyle adeta Samanyolu'na komşu, bulutlarla iç içedir. Sislerin ve bulutların arasından kalenin doruk kesiminin görünmediğini belirten Evliya Çelebi, gördüğü hiçbir kalenin Mardin Kalesi'nin şaşkınlık ve hayranlık uyandıran görkemine erişemeyeceğini söyler. Kalenin 3-4 günlük yoldan dahi görülebildiğini vurgular.

Kalenin hile ve kurnazlıkla alınmadıkça ele geçirilmesinin olası olmadığını belirten Çelebi, kaladaki yüzlerce mağaranın yüzyıllarca kızıl darı, kara darı, çeltik ve pirinç ambarı olarak kullanıldığını kaydeder. Diğer mağara ve mahzenlerin arpa, buğday gibi ürünlerle dolu olduğunu, savaş araç gereçleri ve cephanenin sayısız olduğunu, kara barut, gülle, humbara ve top miktarının ciltlere sığmayacak kadar çok olduğunu belirtir. Kalenin kenarında hendek olmadığını, çünkü çevresinin tümüyle uçurum ve som kaya olduğunu ekler (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5819).

12-Kâtip Çelebi (17. Yüzyıl) Gözünden Mardin

Kâtip Çelebi, 17. yüzyılda kaleme aldığı eserinde Mardin'den bahsederken, şehrin Amid'in (Diyarbakır) güneybatısına düştüğünü belirtir. Kalenin yaslandığı dağın tabanıyla doruğu arasında tam ortaya kurulduğunu ve tabanla doruk arasının iki saatlik bir yol olduğunu aktarır. Kalenin ön bölümünün daha geniş olduğunu, çarşı, pazar, hamam ve medreselerin burada bulunduğunu yazar. Kalenin suyunun yetersiz olduğunu, suyun sarnıçta bekletilip çökertildikten sonra içildiğini ifade eder.

Kâtip Çelebi, Nusaybin'in bağ ve bostanlarıyla ünlü olduğunu ve kırk binin üzerinde bostanı bulunduğunu aktarır. Bahçıvanların güzel çiçekler yetiştirdiğini ve her yerde beyaz güllerle karşılaştıldığını, kırmızı güle ise çok seyrek rastlandığını belirtir. Nusaybin Dağı'na Cudi Dağı da denildiğini ve Nuh'un Gemisi'nin altı ay sekiz gün süren tufandan sonra bu dağda karaya oturduğu rivayetini aktarır. Yörenin çok korkunç ve öldürücü akreplere sahip olduğunu da ekler (Yurt Ansiklopedisi, 1983: 5820).

13-Dede Korkut Hikâyelerinde Mardin

Türk destan geleneğinin önemli eserlerinden Dede Korkut Kitabı'nda Mardin, "Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı destanında" yer alır. Destanda, "Hemid ile Merdin kalesini tepip yıkan, demir yaylı Kapçak Melik'e kan kusturan, gelerek Kazan'ın kızını erlik ile alan, Oğuz'un aksakallı ihtiyarlarının görünce o yiğidi takdir ettiği, al ipekli şalvarlı, atı deniz ördeği püsküllü, Kara Göne oğlu Kara Budak dörtnala yetiştirdi. Çal kılıcını, ağam Kazan, yetiştirdi dedi" ifadeleriyle Mardin Kalesi'ne ve çevresine dair bir gönderme yapılır (Ergin, 1999: 53). Bu da Mardin'in, destanlara konu olacak kadar önemli bir stratejik ve kültürel merkez olduğunu göstermektedir.

